

PODPORA ETICKÉHO A TRANSPARENTNÉHO PUBLIKOVANIA VO VEDE: ORIGINALITA A JEJ HORIZONTY

Príspevok prezentuje krátky pohľad na problematiku originality vo vede v rovine vedeckého publikovania. Etické a transparentné publikovanie je predmetom záujmu tak v rovine teoretickej reflexie, ako aj vývoja a používania praktických riešení na kontrolu originality výsledkov vedeckého výskumu. Prinášame niektoré teoretické pohľady na vyššie uvedené okruhy otázok, ako aj výberový prehľad praktických riešení v podobe dostupných antiplagiátorských systémov.

Originalita, resp. pôvodnosť vo vedeckej práci sa spája nielen s bezprostrednou realizáciou skúmania nejakého javu (problému), ale aj s intelektuálnymi výstupmi, ktoré sú s vedeckým bádáním spojené, najmä v kontexte prezentovania výsledkov vedeckého výskumu. Kým v prvom prípade je výsledkom delenie výskumu na základný a aplikovaný a zaradenie do jednej alebo druhej kategórie je relatívne jednoduché, v prípade posudzovania originality publikácie je proces zložitý. Čo je originál a kedy môžeme o publikácii vyhlásiť, že je plagiát? Je možné kvantifikovať stupeň, resp. mieru originality?

TROCHA TEÓRIE NA ÚVOD

Jednoduchá, resp. jednoznačná definícia toho, čo možno označiť pojmom „vedecká originalita“ neexistuje; v literatúre sa stretávame s rôznymi interpretáciami. Ako uvádza L. Dirk (1999) vedecká originalita (pôvodnosť) môže byť charakterizovaná/definovaná ako permutácia nových a starých informácií. S cieľom kvantifikovať stupeň originality vedeckej publikácie, táto špecialistka na problematiku vedeckej komunikácie, navrhla metódu na meranie a hodnotenie originality vedeckého rukopisu. Ak by bola referenčným bodom analýzy problému typológie vedeckej originality štrukturálna analýza vedeckej práce, tak každý z troch prvkov vedeckej práce – hypotézy, metódy a výsledky – môže byť novo formulovaný (N), alebo bol už niekedy použitý vo vedeckej literatúre (P). Použitím tejto typológie možno vedeckej práci priradiť osem kombinácií originality (N-N-N, N-N-P, N-P-N, P-N-N, N-P-P, P-P-N, P-N-P a P-P-P). Dirk si myslí, že toto by mohlo byť aj jedným z nástrojov hodnotenia originality konkrétneho vedeckého časopisu. Každý z časopisov totiž uplatňuje rozdielne prístupy k originalite spomínaných troch prvkov.

Podobne Shibayama a Wang (2020) konštatujú, že napriek tomu, že originalita má pre vedu veľký význam, jej objektívne hodnotenie (meranie) predstavuje obrovskú výzvu. Originalitu charakterizujú ako mieru, do akej vedecký objav poskytuje následným štúdiám jedinečné znalosti, ktoré nie sú dostupné z predchádzajúcich štúdií. V tomto kontexte navrhujú pre hodnotenie vedeckých prác postupy, ktoré vychádzajú z konceptu tzv. medziľahostnej centrality siete (*betweenness centrality*). Originalita príspevku (teoretická alebo metodologická) sa meria na základe orientovanej citačnej siete medzi jej referenciami a následnými dokumentmi, ktoré ju citujú.

OD TEÓRIE DO PRAXE

Nárast publikačných aktivít a rozvoj vedeckého publikovania znamenali nielen zvýšenie počtu publikovaných titulov a článkov, ale aj objemu zasielaných rukopisov do redakcií. Tu je potrebné konať operatívne a efektívne. Ako je to však s možnosťou hodnotiť originalitu (pôvodnosť) intelektuálneho výstupu (nielen) vedeckého výskumu rýchlym a jednoduchším spôsobom? Penetrácia IKT do oblasti vedeckého publikovania ponúka aj v tomto smere svoj potenciál – k dispozícii sú rôzne aplikačné riešenia, ktoré komparujú dostupné (publikované) texty s textom hodnoteným. Na základe zhody textových blokov je potom výsledkom hodnotenia správy v podobe percentuálnej zhody s inými prameňmi. Hovoríme o *antiplagiátorských systémoch*. Na trhu sú k dispozícii tak voľne dostupné riešenia, ako aj riešenia komerčné (licencované). Asi najznámejším antiplagiátorským systémom v našich podmienkach je systém v rámci portálu Centrálného registra záverečných prác (CRZP), t. j. licencované riešenie. Voľne k dispozícii sú však napríklad online systémy na kontrolu plagiátorstva *plag.sk* a *Plagoff*.

Už boli spomenuté zvyšujúce sa nároky na redakcie vedeckých časopisov. V záujme dodržiavania pravidiel etického publikovania a transparentnosti procesov s tým spojených, siahajú po nástrojoch, ktoré im umožňujú udržať vedeckú kvalitu aj v kontexte kontroly originality rukopisov. Antiplagiátorské systémy v tomto prostredí zastupuje najmä produkt spoločnosti Turnitin – *iThenticate*. Tento nástroj ponúka v rámci služby *Similarity Check* registračná agentúra Crossref. Služba (platená) je v ponuke pre tých zmluvných členov Crossref, ktorí registrujú prostredníctvom tejto agentúry svoj publikovaný obsah (DOI). Práve spojenie služieb agentúry Crossref a integrácie *iThenticate* je prínosom, ktorého pozitíva sa dajú jednoznačne vyčíslieť finančne – kým dokúpenie *Similarity Check* je spoplatnené podľa modelu minimálneho zisku tak ako pri zmluve o registrácii obsahu (DOI), zakúpenie samotného produktu priamo od producenta je niekoľkonásobne drahšie. Členské poplatky zahŕňajú ročný členský poplatok, a potom sú to platby za každý skontrolovaný text. Jedným z prínosov tohto riešenia je to, že textový korpus pre komparáciu tvorí okrem voľne dostupného obsahu aj obsah produkovaný významnými svetovými vydavateľmi vedeckej produkcie (zastúpených je viac ako 590 veľkých/renomovaných vydavateľov). Antiplagiátorský systém však nepracuje výhradne iba s publikovanými výsledkami vedeckého výskumu. Súčasťou korpusu sú aj ďalšie dokumenty, ktoré vznikajú na pôde akademických, ale aj vládnych a iných inštitúcií a organizácií – dokumentácia administratívneho charakteru, vedecká, technická a medicínska dokumentácia, výskumné správy, projekty, záverečné práce. Zdrojom sú tak archívne, ako aj aktuálne webové stránky. Pokrýva viac ako 30 jazykov. Formáty, s ktorými *iThenticate* pracuje sú štandardné textové formáty: ODT, DOC, DOCX, RTF, PDF, PPT, PPTX, TXT, HTML. Skrining nezahŕňa obrázky a rovnice. Služba *Similarity Check* funguje na princípe administrátora a delegovaných používateľov, ktorí pracujú (a disponujú kompetenciami) v rámci vlastných skupín. Jednotlivé skupiny vytvára a manažuje inštitucionálny administrátor podľa potreby. Do týchto skupín následne pridá osoby. Pred zriadením používateľského konta a odoslaním prihlasovacích údajov sú jednotliví používatelia poučení o pravidlách práce a tento akt potvrdzujú podpisom. Ide o veľmi zásadný aspekt etiky editora, nakoľko ten dostáva do rúk (predpokladáme) nepublikované výsledky vedeckého výskumu s pridanou hodnotou spracovaných a diskutovaných výsledkov. Po vložení textu určeného na kontrolu je vygenerovaná správa (*Similarity Report*), ktorá obsahuje informá-

ciu o percentuálnom podiele zhody označenom ako *Similarity Index*. Správa obsahuje detailné informácie o zdroji zhody s vyobrazením originálneho textu a kontrolovaného textu.

Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre sa ako prvá univerzita (a akademický vydavateľ) na Slovensku stala zmluvným členom Crossref, a to zapojením do služby registrácie obsahu (DOI). Úlohou koordinátora pracoviska bola poverená Slovenská poľnohospodárska knižnica (SIPK). V roku 2019 bolo portfólio služieb rozšírené o už spomínanú službu *Similarity Check*, takže SIPK zabezpečuje aj administráciu tejto služby. Okrem administrácie je to, samozrejme, podpora používateľov a konzultačná služba. Cieľovou skupinou sú redakcie vybraných vedeckých časopisov na univerzite – sú to redakcie časopisov, ktoré sú publikované na otvorenej platforme a redakciu a publikovanie online zabezpečujú priamo redakcie.

Prevádzka, resp. skúsenosti ukázali na jeden, možno by sme mohli použiť toto spojenie, kritický aspekt. Je to interpretácia protokolu zhody (*Similarity Report*) a najmä indexu zhody. Napriek tomu, že tí, ktorí pracujú s antiplagiátorským systémom sa stretávajú s jeho „iným vydaním“ v podobe protokolu originality záverečných prác, medzi najčastejšie predmety konzultácií patria práve výsledky indexu. Práca s protokolom je časovo dosť náročná, nakoľko výsledné číslo zhody možno interpretovať dvomi spôsobmi: dvomi spôsobmi: 40 % môže byť 40 %-ná zhoda indukujúca plagiát, lebo táto zhoda je napr. na jednom alebo dvoch miestach práce a v časti, kde sa nepredpokladá prekrývanie (napr. výsledky), ale aj súčet 1 % zhody (teda 40 x 1 %) v rôznych zdrojoch naprieč celým rukopisom, vrátane zoznamu použitej literatúry. Vysoké skóre podobnosti nemusí nutne znamenať plagiovaný text (zdroj). Preto je potrebné manuálne porovnať rukopis a index, pozrieť zhody, miesto, rozsah a pod. Náročná je najmä práca s obrázkami a rovnicami, tu je šanca „odhalenia“ neetického správania autora (plagiátu) dosť nízka. Až potom je možné (a korektné) komunikovať, v prípade pochybností, s autorom (autormi). Do článkov, ktoré boli skontrolované systémom *Similarity Check* sú vo finálnej (vydavateľskej) verzii vložené grafické informácie o tejto skutočnosti v podobe loga. Logá sú k dispozícii na stiahnutie priamo na stránkach poskytovateľa služby.

Keby sme sa vrátili k teoretickému úvodu článku, je možné na výsledky získané prostredníctvom *Similarity Check* aplikovať metodiku Lynn Dirk (1999) a pokúsiť sa o typológiu originality zaslaných rukopisov do redakcií. Určite by to bola zaujímavá štúdia.

ZÁVER

Svet vedeckej komunikácie a vedeckého publikovania prešiel za obdobie posledných 30 rokov doslova revolučnými zmenami. Na pôde sociológie sa stretávame s označením súčasnej spoločnosti ako tekutej či instancnej. To, čo ju charakterizuje je zmena a nestálosť. S tým prichádza strata zodpovednosti, snaha o rýchly výsledok/úspech a zisk. Určite by sme tieto charakteristiky, žiaľ, mohli preniesť aj do oblasti vedeckej komunikácie. Vráťane nekorektného správania, života na hrane etických zásad. Rozvoj technológií, tak ako všade, má svoje pozitívne aj negatívne dopady. Opäť, platí aj pre vedeckú komunikáciu. Nástup a rozšírenie otvorených platforiem vedeckého výskumu priniesli obrovský posun vpred, vrátane demokratizácie výsledkov poznania aj tým, ktorí boli z rôznych dôvodov (či už finančných alebo technologických) znevýhodňovaní. Tlak na výsledky v akademickom prostredí a rozšírenie publikovania na otvorených platformách našli svoj odraz, povedzme si, aj v hľadaní prostriedkov a ciest, ako prísť k publikačným výstupom a rýchlo ich šíriť vo vedeckej komunite. Ak má byť vedecké publikovanie budované v duchu prezentovaných zásad etiky a transparentnosti, je potrebné využiť prostriedky, ktoré to nielen umožňujú, ale niekedy aj vynucujú. Každá demokracia má svoje pravidlá. Antiplagiátorské systémy patria do tejto skupiny nástrojov určených pre podporu etického a transparentného publikovania. Nie sú však univerzálne „všeliak“. Je potrebné sa naučiť ich používať tiež eticky, a najmä efektívne. Treba však zároveň otvorene priznať, že aj zmysluplnosť nasadzovania takýchto nástrojov má určite svoju hranicu. Veda nemôže vymýšľať stále niečo originálne. Problémy je potrebné skúmať a analyzovať opakovane v rôznych kontextoch. Nemyslíme si, že je nepravdepodobné, že systém vedeckého publikovania (a kontroly) v súčasnej podobe príde na hranicu, ktorá už v záujme udržateľnosti bude neudržateľná... Čo sa bude kontrolovať potom? Čo bude tým indikátorom „etického publikovania“?

Príspevok nemal za cieľ analýzu dostupných riešení antiplagiátorských systémov, ich komparáciu a hodnotenie. Zámerom nebola ani propagáciu nejakého konkrétneho riešenia. Prezentovaný príklad (skúsenosti SIPK) len poukazuje na možnosti, ktoré sú k dispozícii v rámci už používaných nástrojov na podporu publikovania v slovenskom akademickom vydavateľskom prostredí. Našou snahou bolo poukázať, okrem iného, na komplexnosť problémov súvisiacich s hodnotením pôvodnosti vo vede, aktuálnych trendov, otvorených otázok, praktických skúseností. Získanie systému nie

je cieľom k dokazovaniu serióznosti, je to len a len prostriedok. Za každým systémom je človek, v našom konkrétnom prípade redaktori/redakcie vedeckých časopisov. Zodpovednosť teda zostáva na nich. O zodpovedných autoroch nehovoriac...

Použitá literatúra

DIRK, Lynn. 1999. A Measure of Originality: The Elements of Science. In *Social Studies of Science*, vol. ol. 29, no. 5, pp. 765-776. ISSN 0306-3127.

Plag.sk [online][cit. 2020-02-20]. Dostupné na internete: <https://www.plag.sk/>

Plagoff [online]. 2017. Dubnica nad Váhom: Iternal, s.r.o. [cit. 2020-02-20]. Dostupné na internete: <https://www.plagoff.sk>

SHIBAYAMA, Sotaro – Wang, Jian. 2020. Measuring originality in science. In *Scientometrics*, vol. 122, pp. 409 – 427. ISSN 0138-9130.

CROSSREF. 2019. *Similarity Check* [online], Last Updated: 2019 May 31 [cit. 2020-02-20]. Dostupné na internete: <https://www.crossref.org/services/similarity-check/>

TURNITIN, LLC. 1998-2019. *iThenticate: Plagiarism detection software* [online] [cit. 2020-02-20]. Dostupné na internete: <http://www.ithenticate.com/>

PhDr. Ľubica Jamborová, PhD.

lubica.jamborova@uniag.sk

(Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre,
Slovenská poľnohospodárska knižnica pri SPU v Nitre)